28. Reşat Nuri Güntekin'in gezi yazıları ekseninde Anadolu'da kültürel hayat

Büşra SÜRGİT[1]

APA: Sürgit, B. (2023). Reşat Nuri Güntekin'in gezi yazıları ekseninde Anadolu'da kültürel hayat. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (33), 456-473. DOI: 10.29000/rumelide.1285856

Öz

Reşat Nuri Güntekin, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının güçlü yazarlarından biridir. Sanatçı, Maarif Vekâleti müfettişliği sırasında yurdun çeşitli illerine yaptığı seyahatlerde, Anadolu'yu ve Anadolu insanını yakından gözlemleme şansını elde etmiştir. Romanlarını kaleme alırken bu deneyim ve izlenimlerinden geniş ölçüde yararlanmıştır. O, Anadolu'ya ve Anadolu insanına yönelmekle Türk romanına yeni bir soluk getirmiştir. Güntekin, bahsi geçen iş seyahatleri esnasında birçok gezi yazısı da kaleme almıştır. Bu yazılarını *Anadolu Notları* adıyla kitaplaştırmıştır. Yazar, iki ciltten oluşan bu eserinde, Anadolu'yu ilgilendiren birçok meseleyi mercek altına almıştır. Yüzyıllar boyunca göz ardı edilmiş olan Anadolu'nun mahrumiyetlerini, maddi imkânsızlıklarla boğuşan Anadolu insanının erdemlerini, şehir ve kasabalarını, yollarını, otellerini, kahvehanelerini, tulûat tiyatrolarını, kitap ve süreli yayınların satış ve dağıtımında yaşanan problemleri, modernleşme süreciyle birlikte yeniliklere ayak uydurma konusunda yaşanan aksaklıkları, aydınların Anadolu'ya bakışını çok yönlü olarak irdelemiştir. Başka bir deyişle, Güntekin, Cumhuriyet dönemi Anadolu coğrafyasının sosyal, kültürel ve ekonomik yapısına ışık tutmuştur. Sanatçı, Anadolu'yu idealize etmek yerine gerçekçi bir Anadolu imgesi inşa etmiştir. Dolayısıyla bu yazılar, erken Cumhuriyet dönemi Anadolu'suna nüfuz etmemize imkân sağlayan oldukça zengin ve değerli bir içeriğe sahiptir. Bu çalışmanın amacı, Güntekin'in, Anadolu'nun kültürel hayatını nasıl gördüğünü ve bahsi geçen eserine nasıl yansıttığını tespit etmektir. Kültürel, tarihsel ve sosyolojik kaynaklardan da faydalanılarak disiplinler arası bir çalışma ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk edebiyatı, Anadolu, Reşat Nuri Güntekin, *Anadolu Notları,* kültürel hayat

Cultural life in Anatolia on the axis of Reşat Nuri Güntekin's travel writings

Abstract

Reşat Nuri Güntekin (1889–1956) was one of the most eminent writers of Turkish literature in the Republican period. He had the chance to closely observe Anatolia and the Anatolian people during his travels to various provinces around Turkey as an inspector in the Ministry of Education. He used these experiences and impressions widely while writing his novels. He gave a new impulse to the Turkish novel by turning toward Anatolia and the Anatolian people. Güntekin also penned many travel writings during his trips. He published these writings in the book titled *Anadolu Notları*. In his two-volume work, the writer closely examined many issues related to Anatolia. He addressed the deprivations that had been ignored for centuries, the virtues of the Anatolian people struggling with financial impossibilities, its cities and towns, roads, hotels, coffee houses, improvisational theaters, the problems in the sales and distribution of books and periodicals, problems in keeping up with

[1] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi ABD (İstanbul, Türkiye), busra.surgit@iuc.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1182-4411 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 22.03.2023 kabul tarihi: 20.04.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1285856]

innovations with the modernization process, and the intellectuals' view of Anatolia in a multifaceted way. In other words, Güntekin shed light on the social, cultural and economic structure of the Anatolian geography of the Republican period. Instead of idealizing Anatolia, the artist built a realistic image of Anatolia. Thus, these writings provide rich and valuable content which allows the readers to understand the situation in Anatolia during the early Republican period. The aim of this study is to examine how Güntekin saw the cultural life of Anatolia and how he reflected it in his work. An interdisciplinary study has been attempted by utilizing cultural, historical, and sociological sources.

Keywords: Turkish literature, Anadolu, Reşat Nuri Güntekin, *Anadolu Notları,* cultural life.

Giriş: Anadolu yollarında bir yazar

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önde gelen simalarından biri olan Reşat Nuri Güntekin, edebiyatın çeşitli türlerinde yüze yakın eser vererek tek başına bir kitaplık meydana getirmiş üretken bir sanatçıdır (Karaburgu, 2021, s.195). 1920'lerden 1950'lere uzanan yazarlık hayatında, insanı ve hayatı çeşitli yönleriyle ele alan Güntekin, günümüzde hâlâ çok okunan romancılardandır. O, dönemin Anadolu'sunu canlı tasvirlerle ortaya koymuştur (Asiltürk, 2009, s.41). Beyhan Uygun Aytemiz'in de ifade ettiği gibi "Reşat Nuri Güntekin, Türk edebiyatında, Anadolu'ya yönelişin öncülerinden olduğu kadar, onun edebiyattaki temsil biçimlerinin kuruluşunda da önemli etkileri olmuş bir yazardır." (Uygun Aytemiz, 2005, s.106).

Reşat Nuri Güntekin, "bir askeri doktor olan ve birkaç parça kap kacak ve bir iki yatak dengi ile memleketi dolaşan" (Kanter, 2019, s.28) bir babanın oğludur. Güntekin, bu durumun kendi hayatı üzerindeki etkisini, "Çocukluğum, bir asker doktoru olan babamın peşinde, küçük Anadolu şehirlerinde geçmiştir." (Güntekin, 1999, s.87) cümlesiyle ifade etmektedir. Dolayısıyla yazar, Anadolu'yu çocukluk yıllarında tanıma fırsatını bulmuştur. Güntekin'in Anadolu ile olan irtibatı, sonraki yıllarda güçlenerek devam etmiştir. Mesleki kariyerine öğretmenlikle başlayan Reşat Nuri, 26 Nisan 1931 tarihinde Maarif Vekâleti 2. sınıf müfettişliğine tayin edilmiştir. Maarif Müfettişi olarak yurdun çeşitli bölgelerindeki okulları teftişe çıkan sanatçı, bu görevinin ilk kısmını 9 Mart 1939 tarihine kadar devam ettirmiştir (Kanter, 2006, s.20). Yani yazar, milletvekili seçilene kadar durup dinlenmeden Anadolu'nun bütün köşe bucağını dolaşmıştır (Bulun, 2019, s.51).

Müfettişlik yılları, yazarın eserlerinin oluşum ve gelişim aşamasında önemli bir yer tutmuştur. Reşat Nuri Güntekin, bir Anadolu romancısı olarak okurların karşısına çıkmıştır. Anadolu'yu yakından gözlemleme fırsatını bulan Güntekin, Anadolu'yu ve Anadolu insanını gerçekçi bir bakış açısıyla eserlerine yerleştirmiştir (Kanter, 2019, ss.26-27). İlk dönem romanlarında Anadolu'yu konuların gelişimine göre işleyen sanatçı, olgunluk dönemi eserlerinde, Anadolu'yu ve Anadolu'daki yaşamı sorunlarıyla birlikte ele almıştır. Bu durum, onun kasaba romancısı olma yolundaki adımlarını sağlamlaştırmıştır. Kent ile köy arasında kalmanın sıkıntısını duyumsayan kasabalar, Reşat Nuri'nin 1930'lu yıllardan sonra kaleme aldığı romanlarda, olayların merkezi konumuna yerleşmiştir (Kanter, 2019, s.37).

Reşat Nuri'nin dikkat çeken bir diğer yönü, gezi yazarlığıdır. O, iki ciltten oluşan *Anadolu Notları*'yla seyahatname türünde önemli bir esere imza atmıştır. Hatıra ile gezi yazısı türünün bir karışımı olan *Anadolu Notları*, yazarın Maarif Müfettişi iken gezip gördüğü Anadolu manzaralarını sıcak ve gerçekçi

bir üslupla dile getiren bir eserdir (Tonga, 2021, s.103). Kitabın birinci cildi 1936 yılında, ikinci cildi ise 1966 yılında okurlarla buluşmuştur (Necatigil, 2007, s.204) .

Reşat Nuri Güntekin, *Anadolu Notları*'nın "Yollarda" başlıklı yazısında, gezi yazılarının doğuş sürecine ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre sanatçı, mesleği dolayısıyla sık sık seyahate çıkmıştır. Onun bu yolculukları, çoğu zaman çeşitli sebeplerle sekteye uğramıştır. Yazar, kimi zaman tenha bir istasyonda saatlerce tren beklemiştir. Bazen yağmur ya da kar fırtınası sebebiyle bir iki gün uzak bir köye hapsolmuştur. Bazen de otomobilinin bozulmasıyla bomboş bir ovanın ortasında yaya kalmıştır. Şoförü tamir için gerekli olan teçhizatı yoldan geçen araçlardan temin edinceye kadar Güntekin ya etrafta dolaşmış ya da bir ağacın altında oturup beklemiştir (Güntekin, 1999, s.9). Yazar, bu gibi durumlarda, zamanını değerlendirme gayesiyle yolculuklar sırasında edindiği intibaları eline geçen kâğıt parçalarına not etmeyi alışkanlık hâline getirmiştir. Sanatçının aktarımına göre bu notların bir kısmı kaybolup gitmiştir. Fakat çantasının bir köşesinde birikip kalmış olanlar, bir defter meydana getirecek kadar çoktur. Gezi yazısı yayımlamanın son yıllarda bütün dünyada bir moda hâline geldiğini gören Güntekin, kendisini bu modaya uydurmak arzusunu duymuştur. Nihayetinde söz konusu notlardan bir yazı serisi çıkarmaya karar vermiştir. *Anadolu Notları,* böylesi bir tasavvurun ürünüdür (Güntekin, 1999, s.9).

Anadolu Notları'ndan anlaşıldığına göre sanatçı, Anadolu coğrafyasını karış karış gezmiştir. Özellikle Batı Anadolu ve Orta Anadolu'da yazarın gitmediği yer kalmamıştır (Bulun, 2019, s.51). Tekirdağ, Çanakkale, Adapazarı, Balıkesir, Bursa, İzmit, Mersin, Adana, Bolu, Afyon, Denizli, İzmir, Manisa, Niğde, Ankara, Kayseri, Konya ve Diyarbakır *Anadolu Notları*'nda bahsi geçen şehirlerin bazılarıdır. Güntekin, köyden ziyade kasabanın gündelik hayatına nüfuz etmiştir çünkü kasabalarda daha fazla zaman geçirmiştir (Kanter, 2006, s.85). Genellikle trenle seyahat eden yazar, otomobilden kamyona, yaylı arabadan kaptıkaçtıya, otobüsten minibüse kadar çok çeşitli karayolu taşıtlarını da kullanmıştır.

Sosyal eleştiri merkezli eserler veren Güntekin'in çevresini çok iyi gözlemlediği tartışılmaz bir gerçektir. Sanatçı, girdiği ortamlarda bulunan insanların âdeta röntgenini çekmiştir. Başkalarının farkına varmadığı ayrıntılara odaklanmıştır (Kanter, 2006, s.30, s.101). Onun bu yeteneğinin yansımalarını *Anadolu Notları*'nda açık ve net bir biçimde görmek mümkündür. Birol Emil'in de altını çizdiği gibi meslekî gezileri sırasında yerli hayatı ve onun her tabakadan insanlarını çok iyi tanıyan Reşat Nuri, bu müşahede ve tecrübelerinden eserinde en geniş ölçüde yararlanmıştır (Emil, 1989, s.5).

Yusuf Ziya Ortaç, Reşat Nuri Güntekin'in eserlerine eğildiği bir yazısında, *Anadolu Notları* için "Bir de her parçası büyük bir romana harç olacak değerde ince görüşler, zeki dikkatlerle dolu, acımsı bir kitabı daha vardır: Anadolu Notları... Okurken, bazı güler, bazı utanır ve daima düşünürsünüz." (Ortaç, 1960, s.172) ifadelerini kullanmıştır. Hüseyin Çelik ise bu notları, "yurdun hemen her köşesini gezen ve ince bir gözlem kabiliyeti olan romancının seyahat intibaları" (Çelik, 1996, s.309) olarak nitelendirmiştir. Karşılaştığı kişilere benzer tiplerin az çok değişerek romanlarında yer alması, yazarın gerçekçiliğinin ve hayat tecrübelerinin eserlerine yansıdığını göstermiştir. Yine Çelik'in değerlendirmesine göre düzenli ve kronolojik bir seyahatname olmayan *Anadolu Notları*'nın orijinalliği, zamanında tutulmuş küçük notlara hatıra ve çağrışımların da eklenmesiyle bunların bir çeşit deneme karakteri kazanmış olmalarından ileri gelmiştir (Çelik, 1996, s.309).

Anadolu halkının yaşadığı maddi zorlukları bizzat tecrübe eden yazar, eserinde, bunlara özellikle yer vermiştir (Gürler, 2021, ss.127-128). Anadolu insanının kısıtlı şartlar çerçevesinde verdiği ekonomi mücadelesine geniş yer ayırmıştır. Meseleleri ele alırken yapıcı bir tavır takınmıştır. Aydın, bürokrat ve yöneticilerin ihmallerine yoğunlaşan sanatçı, Anadolu'nun kalkınması için yapılması gereken işlere,

alınması gereken tedbirlere dikkat çekmiştir. Yazarın toplumun sorunlarını abartıya kaçmadan, olduğu gibi yansıtması onun gözlem ve gördüklerini değerlendirme yeteneğini ortaya koymuştur (Önertoy, 1981, s.368). Olcay Önertoy'un da ifade ettiği gibi Reşat Nuri'nin Anadolu'yu sorunlarıyla birlikte gözler önüne sermekten çekinmeyişinde, onun Anadolu'ya duyduğu sevginin etkisi büyüktür (Önertoy, 1983, s.56).

Reşat Nuri Güntekin, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarını anlatırken yeni bir toplumun inşasında önemli bir rol üstlenen köylülerin, çiftçilerin, öğretmenlerin ve doktorların gündelik hayatını izlemiştir. Baktığı yerde Anadolu'da yaşanan sıkıntıları, imkânsızlıkları görmüştür. Bu manzaralar içindeki Anadolu insanının iç dünyasını keşfetmiştir (Kefeli, 2021, s.425). Güntekin, 1930'lu yıllarda kaleme aldığı bu gezi yazıları boyunca Anadolu insanının derin bir irfana sahip olduğunu vurgulamıştır. Mahrumiyetler içinde hayata tutunmaya çalışan çilekeş Anadolu insanını olumlu bir bakış açısıyla yansıtmıştır. Onu fedakârlık, çalışkanlık, azimlilik, kanaatkârlık, vatanseverlik ve misafirperverlik gibi değerleriyle betimlemiştir. Hüseyin Çelik, bu durumu şöyle tespit etmiştir: "Böylece bir tarafta gelişen dünya karşısında Anadolu'nun yoklukları dile getirilirken faziletleriyle bu açıklarını kapatmaya çalışan insanlar anlatılır. Bu insanların yoksulluğa rağmen yabancıyı rahat ettirmek, ele güne karşı küçük düşmemek için çırpınmaları, dünya nimetlerinin en azıyla yetinip mutlu olmaları, bu kadarını bile elde etmek için tek varlıkları olan toprakla didişmelerinin anlatılması eserin dikkat çeken özelliklerindendir." (Çelik, 1996, s.309).

Kendisini "şapkasız ve kılık kıyafeti fazla bir şey vaat etmeyen bir adam" (Güntekin, 1999, s.206) diye tarif eden yazarın, Anadolu'ya ve Anadolu insanına küçümseyici ve alaycı bir edayla yaklaşmaması, kibirli ve ukala bir aydının diliyle konuşmaması, bilakis alçakgönüllü, anlayışlı, sevecen ve yardımsever bir tavır takınması, kasabalının ve köylünün dertleriyle dertlenmesi kayda değerdir.

Anadolu Notları'nın satır aralarından anlaşıldığına göre Reşat Nuri Güntekin, bahsi geçen yazılarını pek önemsememiştir. Sanatçı, "öyle rastgele bir şey" ve "boş gevezelikler" sözleriyle andığı bu yazıların kendisinden başkasına bir şey söylemeyeceğini ileri sürmüştür (Güntekin, 1999, s.11). Bununla beraber Güntekin'in özellikle erken Cumhuriyet dönemi Anadolu'sunun kültürel hayatına dair görüş ve yaklaşımlarının dikkate değer olduğu açıktır. Bu düşünceden hareketle, bu çalışmada, Güntekin'in, Anadolu'nun kültürel hayatını nasıl gördüğü ve *Anadolu Notları*'na nasıl yansıttığı tespit edilecektir.

1. Kahvehane kültürü

Cem Sökmen, *Aydınların İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri* adlı kitabında, kahvehanelerden önce toplumsal hayata hâkim olan başlıca üç yaşama alanından bahsetmektedir. Bunlar, çekirdek aileyi ve çoğunlukla en yakın akrabaların birleşiminden oluşan büyük aileyi barındıran sivil konut, ibadet hayatının mekânı olan cami ve ticari hayatın organize edildiği çarşıdır. Sökmen'in tespitine göre kahvehanelerin açılması, yoğun olarak ev-cami-çarşı üçgeninde süren yaşam tarzına yeni bir alternatif mekân getirmiştir (Sökmen, 2011, s.23). Diğer bir söyleyişle, kahvehane; ev, cami ve çarşı üçlemesinin dışında özel hayatın bir arada geçirildiği, kültürün üretildiği ve tüketildiği ortam olarak kabul görmüştür (Sökmen, 2011, s.24).

Kahvehane, ilk ortaya çıktığı tarihten itibaren sosyal ilişkileri şekillendiren, toplumsal dönüşümleri yansıtan bir kamusal mekân olagelmiştir. Kahve içmek ve yarenlik etmek amacıyla buralarda toplanan muhtelif zümrelerden ve değişik kültür seviyelerinden insanlar, çok hızlı bir kültürel birikim ortamı, sosyalleşme mekânı, siyasi iktidar karşısında seslerini duyurabildikleri bir kamusallık meydana

getirmişlerdir (Yaşar, 2012, ss.22-23). Önce bir kişi tarafından okunan ve kalabalıklarca dinlenen yazma kitapları sonra da yazılı iletişim araçlarını bünyelerine taşıyan kahvehaneler, bu özellikleriyle âdeta gayri resmi eğitim kurumları hâline gelmişlerdir (Sökmen, 2011, s.31). Ahmet Yaşar'ın da vurguladığı gibi kahvehanelerde sadece edebiyat sohbetleri yapılmamış, çeşitli gösteri ve oyunlar da icra edilmiştir. Kahvehane, aynı zamanda Karagöz ve meddah gösterilerinin sunulduğu, âşıkların yeteneklerini ortaya koyduğu en önemli mekândır. Özellikle âşık ve meddah kahvehanelerinde, sanat icra ediciler, bir taraftan kahvehane müdavimlerini eğlendirirken diğer taraftan onlara bir kültürel birikim de aktarmışlardır (Yaşar, 2019, s.4).

Reşat Nuri Güntekin, gezi yazılarında, kahvehaneleri hor gören yaklaşım tarzını etraflı bir şekilde irdelemektedir. Anadolu'yu gezen bazı insanların gözünde, kahvehane olumsuz bir imgedir. Bu kişilerin söylemine göre memlekette ne kadar tembel, işsiz, serseri varsa bunlar hep kahvehaneye dolmaktadır. Kumar, dedikodu, kavga gibi ne kadar istenmeyen şey varsa hepsi buradadır. Kahvehaneler, memleketin ilerlemesine engel olan "miskin yurtları[dır]" (Güntekin, 1999, s.147). Bütün bunlar, kahvehanelerin kapatılması gerektiğini göstermektedir.

Mesleki gezileri sırasında kahvehane atmosferini yakından gözlemleme imkânını elde etmiş olan Güntekin'in yukarıda bahsi geçen iddiaları tartışırken kahvehanelerin işlevleri üzerinde durduğu görülmektedir. Sanatçı, *Anadolu Notları*'nın birinci cildinde yer alan "Kahvehaneler-I" başlıklı yazısında, bir Anadolu kasabasında tecrübe ettiği gece hayatından yola çıkarak meseleyi ele almaktadır. Saat altı buçuktur. Bu, İstanbulluların ailecek sinemalara gittiği, gezip eğlendiği bir zaman dilimidir. Anadolu'da ise durum farklıdır. Bu küçük kasabada, akşam yemeği çoktan yenmiştir. Akşam ezanının okunmasıyla dükkânlar kapanmış, kasaba âdeta karanlığa gömülmüştür (Güntekin, 1999, s.148). Sokakta görülebilen yegâne ışık, mahalle kahvehanesinin ışığıdır. Mekânın içi oldukça canlıdır. Duvarların kenarlarındaki peykeler ile dükkânın ortasındaki masaların etrafı doludur. Tavla pulları, dominolar, iskambil kâğıtları devamlı şakırdamaktadır. Beline dokuma bir peştamal sarmış olan kahveci, siparişleri yetiştirmeye çalışmaktadır. Ara sıra ocaktan ayrılarak gramofona bir plak koymaktadır. Karşı köşede fötr şapkalı memurlar, kâğıt oynamaktadır. Kılıksız erkekler de göze çarpmaktadır. Mekâna göz gezdiren sanatçı, "Hâsılı, tam kahve düşmanlarının tasvir ettiği kahve… Burasını boşaltıp asma lambalarını, teneke ocağını söndürmek, kapısını kilitlemek hakikaten güzel icraat olacak" (Güntekin, 1999, s.148) ifadelerini kullanmaktadır. Diğer yandan, Güntekin, bu noktada başka türlü sorunların ortaya çıkacağını düşünmektedir. Kahvehanelerin kapatılması durumunda bu insanların nereye gideceği meçhuldür.

Mahalle kahvehanesinin oluşturduğu iletişim atmosferi, dışa dönük bir alışveriş biçimini ve karşılıklı etkileşimi esas almaktadır. Bu alışveriş özelliği sayesinde mahalle kahvehaneleri, sadece aynı aileden veya akraba çevreden olanların değil, bütün mahalle halkının bir araya gelmesine, tanışmasına ve yeni bağlar geliştirmesine tanıklık etmektedir. Mahalle kahvehaneleri, bu bağlamda farklı kültürel aidiyet alanlarına ve sosyal statülere sahip insanların bir potada eridiği yeni bir toplumsallaşma alanı olmaktadır (Sökmen, 2011, s.40). Kahvehanelerin toplumsal yaşam içerisinde bütünleşmeyi arttırdığı, hiyerarşiyi azalttığı görülmektedir (Çağlayan, 2012, s.105). Zengin ile yoksul, eğitimli ile eğitimsiz aynı masada oturup dertleşebilmektedir. Nitekim aynı kahvehanede, emekli bir general, Güntekin'in gözüne çarpmaktadır. Yetmiş yaşlarındaki bu zatın çevresini kendisinden daha genç insanlar almıştır (Güntekin, 1999, s.148). Bir süre öncesine kadar tek bir kelimeyle geniş kıtalara hükmeden yaşlı adam, evde huzur bulamamaktan dert yanmaktadır. Kahvehanedeki insanlarla sohbet ederek teselli bulmaktadır. Hatıralarının hürmetle dinlenmesinden hoşnut görünmektedir (Güntekin, 1999, s.151).

Güntekin, kahvehanelerin kapatılmasının kâğıt oynayan memurlara da sıkıntı vereceğini düşünmektedir. Bu insanlar, sabahtan akşama kadar evrak kaydetmek, cetvel doldurmak gibi can sıkıcı işlerle uğraşmaktadır. Zihinsel açıdan çok yorulan memurlar, sosyalleşmeye ihtiyaç duymaktadır (Güntekin, 1999, s.149). Ömer Aytaç, "Türkiye Kentleşmesinde Bir Ara Kurum: Kent Kahvehaneleri" adlı araştırmasında, kahvehanelerin gündelik hayat kültürü açısından birer buluşma, bir araya gelme, rutin/günlük sıkıntılardan kurtulma, "kaçma" işlevi gördüğünü ifade etmektedir. Bu yüzden kahvehaneler, sosyal bir ilginin odağında yer almakta ve müdavimleri açısından vazgeçilmez olarak görülmektedir (Aytaç, 2005, s.180). Güntekin'in sözünü ettiği memurlar da gecelerini kahvehanede geçirmek suretiyle yaşadıkları hayatı anlamlı kılmaya çalışmaktadır. Yazar, memurların bu tutumuna yönelik muhtemel eleştirilere de değinmektedir. Kimileri memurların eğitimli bireyler olduğu bilgisinden hareketle, onların niçin kitap okumadığını sorgulayabilir. Kitap okumaları hâlinde kaliteli vakit geçireceklerini, kültürlerini genişleteceklerini iddia edebilir. Bu yaklaşıma itiraz eden Reşat Nuri'ye göre "Niye kitap okumuyorlar?" demek "Niye piyano çalmıyorlar?" demekle eşdeğerdir. Çünkü zihni kitap okumaya alıştırmak, parmakları piyano çalmaya alıştırmaktan daha kolay bir beceri değildir. Okuma alışkanlığı becerisi, ancak bir süreç içerisinde kazanılmaktadır. Çocukluk döneminden başlayan itiyatların ve düzenli çalışmaların sonucunda elde edilmektedir. Yani hazırlanmayı, yetişmeyi gerektirmektedir (Güntekin, 1999, s.150).

Güntekin'e göre kahvehanedeki sohbetler, şakalaşmalar ve tartışmalar, kahvehane sakinlerinin tekdüze hayatına renk ve hareket katmaktadır. Yazar, bu düşünce ekseninde, kahvehanedeki konuşmaları, ağız dalaşı içinde oynanan tavla ve kâğıt oyunlarını küçümsememek gerektiğinin altını çizmektedir. Bu mekânda vakit geçirmenin verdiği zararın fazladan iki fincan kahve parasıyla bir paket tütünden ibaret olduğunu sözlerine eklemektedir (Güntekin, 1999, s.150).

İşsizlerin önemli bir bölümü, zamanlarını kahvehanede oturarak geçirmektedir. Güntekin, işsizlerin kahvehaneden de sürülüp çıkarılmaları durumunda nereye gidecekleri sorusunu gündeme taşımaktadır. Ayrıca boş zaman açısından meslek sahipleri ile işsizler arasında ciddi bir fark olmadığına inanmaktadır. Çünkü yazarın bulunduğu kasabada, dükkânların önemli bir bölümü, haftanın birkaç günü açılmaktadır. Bu anlamda esnaf, dükkânda boş oturmak yerine kahvehanede vakit geçirmeyi yeğlemektedir. Güntekin, bu muhit değiştirmenin esnafın işine zarar getirmediği gibi onun psikolojisi üzerinde olumlu bir etki de yarattığını belirtmektedir (Güntekin, 1999, s.151).

Reşat Nuri, "Kahvehaneler-II" başlıklı yazısında, kahvehane meselesine dair tespitlerde bulunmaya devam etmektedir. O, burada İstiklâl Savaşı konulu bir belgesel filmi çekmek amacıyla 1933 yılında Türkiye'ye gelen Rus senarist Natan Zarhi ile Bursa'ya yaptığı seyahat esnasında bir köy kahvehanesine sığınmalarını anlatmaktadır. Uludağ'a çıkmak istemişlerdir fakat yoğun sis sebebiyle yolda kalmışlardır. O sırada kahvehaneyi fark etmişlerdir. Zarhi, dışarıdan viran bir yapı olarak görünen bu mekânda bir fincan kahve içmek istemiştir. İki arkadaş, üst kata çıkarak geniş bir odaya girmiştir. Bu odanın bütün eşyası, kerevetlerin üzerine serilmiş birkaç hasırla birkaç sobadan ibarettir. Kahveci, bu iki misafirin şerefine sobaya iki odunla bir kucak çalı atıp harlatmıştır (Güntekin, 1999, s.154).

Kahvehane, sadece buluşma ve eğlenme mekânı değil aynı zamanda bir dinlenme alanıdır. Biraz sonra kahvehaneye sisten dolayı yollarına devam edemeyen birkaç köylü girmiştir. Bunlar, kerevetlerin üzerine heybelerini yayarak geceyi geçirmeye hazırlanmıştır. Biri sazını eline almış, Güntekin ile yol arkadaşının karşısına oturup yanık bir ezgi çalmaya başlamıştır. Güntekin, bunun, köylünün bir ikramı olduğunu hemen anlamıştır. Bu saz, yazarı sarhoş etmiştir. Müzikten çok iyi anlayan Zarhi ise köylüyü âdeta vecd içinde dinlemiştir. Rus senarist, duygularını şu sözlerle tahlil etmeye çalışmıştır: "Pencereleri

kaplayan sis ve karanlık arasında bir an oldu ki kendimizi bir deniz ortasında zannettim, dedi, hangi sanatkâr rejisörün hazırladığı sahne, bize bu köy kahvesi dekorunun duyurduğu şeyi duyurabilir?" (Güntekin, 1999, s.155).

Zarhi'nin sözlerini doğrulayan Güntekin, kahvehanenin, Türk kültüründeki yerine dair belirlemelerde bulunmaktadır. Buna göre kahvehane, uzun bir süre Türk milletinin başlıca toplantı yeri olmuştur. Sınıf farkının gözetilmediği bu mekânda, diz dize oturulmuş, dertleşilmiştir. Aile meseleleri, mahallenin gündelik olayları, memleket sorunları burada münakaşa edilmiştir. Uzak memleketlerden gelen yolcu, derviş ve seyyahlar ilk buraya uğramıştır. En taze haberler, ilk burada duyulmuştur. Saz şairleri burada imtihan olunmuştur. Karagöz ve meddahın sahne yeri de kahvehanedir (Güntekin, 1999, s.157). Tulûat oyuncuları, küçük kasabalarda, kahvehanelerde sahne almayı sürdürmektedir. Dolayısıyla kahvehane, yüzyıllar içinde Anadolu'da sosyal ve kültürel hayatın vazgeçilmez bir parçası olagelmiştir. Yazara göre kahvehane meselesini tartışırken bu hususları göz önünde bulundurmak önem taşımaktadır.

Bütün bunlardan hareketle denilebilir ki Reşat Nuri Güntekin, kahvehanelere dönük eleştirileri bizzat şahit olduğu manzaralardan yola çıkarak irdelemektedir. O, kahvehanelerin bireyin ve toplumun hayatına hiçbir katkı sunmayan, anlamsız ve faydasız mekânlar olarak algılanmasına itiraz etmektedir. Bilakis yazar, kahvehaneleri, birçok işlevi olan kültürel alanlar olarak değerlendirmektedir. Kahvehanelerin sosyal ve kültürel hayatın gelişmesinde yadsınamayacak bir rol üstelendiğini düşünmektedir. Yazar, bu mekânların kapatılmasının Anadolu'da gece hayatının sona ermesi, medeni hayat namına kalan tek ışığın sönmesi anlamına geldiğini vurgulamaktadır.

2. Okuma kültürü

Reşat Nuri Güntekin, gezi yazılarında, Anadolu insanının okuma kültürüne ilişkin tespit ve önerilerini de dile getirmektedir. Güntekin, Anadolu'da okuma alışkanlığının artmasını gönülden isteyen bir yazardır. "Kitap ve gazete yayını işi bizim can davamızdır" değerlendirmesinde bulunan sanatçı, kitap ve süreli yayınların az okunmasının yayım ve satış sistemindeki aksaklıklardan kaynaklandığını düşünmektedir (Güntekin, 1999, s.51).

Reşat Nuri, bu meselenin 25-27 Mayıs 1935 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen ve Cumhuriyet döneminde ilk kez gazetecilerin ve siyasetçilerin, basın ve devletin bir araya geldiği bir organizasyon niteliğini taşıyan (Salimoğlu, t.y., parag. 10) Birinci Basın Kurultayı'nda da[2] gündeme getirildiğini belirtmektedir. Yazar, kurultay sırasında bütün paydaşların bu hususta ortak bir tavır ve duruş sergilediğini müşahede etmiştir. Katılımcılar, sorunun kaynağını net bir biçimde ortaya koymuştur. Hepsi kitap ve süreli yayın okuma oranlarının arzu edilen düzeyde olmamasının, dağıtım ve satış sorunlarından kaynaklandığı noktasında mutabık kalmıştır. "Bu işi devlet mi yapmalı yoksa devletin himayesinde özel sektör mü harekete geçmeli?" sorusu etrafında farklı sesler yükselmiştir. Bazı çekişmeler, anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Güntekin'e göre bunun hiçbir önemi yoktur. Kurultayda sorunun asıl sebebinin tespit edilmesi, önemli bir kazançtır. Dergi, gazete ve yayınevi sahipleri, çözüm ihtimalleri üzerinde er geç uzlaşacaktır. Halkın okuma düzeyini artırmak için bir an önce etkili formüller üretilmesinin gerekliliğine vurgu yapan sanatçı, Batı'daki köklü yayın kuruluşlarını örnek

[2] Üç gün süren bu etkinlik ile Türk basınının kültür yayma görevlerini yerine getirebilmesi için gereken şartları belirlemek, Basın Genel Direktörlüğü ile gazeteciler arasında iş birliğinin elde edilmesini sağlamak, gazetecilik mesleğinin ilerleme yollarını saptamak amaçlanmıştır. Önemli meselelerin genel kurulda tartışılabilmesi için işbirliği, kültür ve meslek komisyonları kurulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. (Turan, 2020).

göstermektedir. Bu bağlamda Fransızların Hachette Livre'si[3] gibi sağlam bir yayınevinin kurulmasını önermektedir (Güntekin, 1999, s.51).

Güntekin, Türk halkının okuma konusunda isteksiz bir tutum sergilediği yönündeki görüşlere de değinmektedir. O, ilk bakışta gayet makul gibi görünen bu fikrin tartışmaya açık olduğuna dikkat çekmektedir. Yazar, "Halk okumaz" ifadesinden, on yedi milyonluk nüfusun tamamının kitap ve gazete okumamak için birbirleriyle sözleştiği gibi bir anlam çıkarılmaması gerektiğini kaydetmektedir. Toptancı yaklaşım biçimine karşı çıkan Güntekin, bazı hesaplamalar yapmaktadır. On yedi milyonun binde ikisi gazete, on binde ikisi kitap okursa otuz dört bin gazete, üç bin dört yüz kitap müşteri bulabilmektedir. Bu ise hiç de azımsanmayacak bir sayıdır (Güntekin, 1999, s.52).

Sanatçı, kitap ve gazete müşterilerini iki gruba ayırarak incelemektedir. "Tiryakiler" diye nitelediği birinci grupta bulunanlar, okuma tutkunlarıdır. Bunlar satıcının peşini kovalamakta, onu iğnenin deliğinde de olsa bulup çıkarmayı iş edinmektedir. İkinci gruptakiler ise daha farklı bir tutum sergilemektedir. Bunlar gerek kitabı gerekse süreli yayınları satın alma konusunda ısrarcı ve inatçı değildir (Güntekin, 1999, s.52). Bu yayınları elinin altında olursa okumaktadır. Aksi halde rast geldiği yerde şöyle bir göz gezdirmektedir. Öyle ki satıcının onları kovalaması gerekmektedir. Güntekin'in yaklaşımına göre Anadolu insanının kuş avına, balık avına çıkar gibi kitap, gazete ve dergi avına çıkmasını beklemek yersizdir. Kitap okuma alışkanlığının artması için insanların, gazete ve kitaba her gün rahatlıkla erişebilmesini sağlayacak bir sistem oluşturmak şarttır.

İstanbul'da faaliyet gösteren yayınevleri, çeşitli bahaneler ileri sürüp Anadolu'ya kitap göndermeyi reddetmektedir. Bunları depolarda istiflemeyi tercih etmektedir. Bu zihniyete itiraz eden Güntekin, alkollü içeceklerin satışı söz konusu olduğu zaman tedarik zincirinde en küçük bir aksaklığa meydan verilmediğini, işlerin tıkır tıkır yürüdüğünü hatırlatmaktadır. Buna göre İstanbul ve civarında faaliyet gösteren alkollü içecek fabrikaları, her koşulda Anadolu'ya mal sevkiyatı yapmayı sürdürmektedir. Bazı vilayetlerde satışların düşük olmasını ya da bazı satıcıların kendilerini dolandırmasını bahane edip sevkiyat yapmaktan kaçınmamaktadır. Yazar, aynı gayret ve hassasiyeti gazete ve yayınevi sahiplerinden de beklediğini dile getirmektedir (Güntekin, 1999, s.52).

Güntekin, Anadolu'da kitap ve süreli yayınların satış ve dağıtımının profesyonellikten uzak yürütülmesinin halkın okuma alışkanlığı üzerindeki olumsuz etkilerini kendi tanıklıkları ekseninde irdelemektedir. Sanatçı, bir tren yolculuğu sırasında yeni yayımlanmış bir romanı okumaktadır. Onunla aynı kompartımanda bulunan orta yaşlı bir mühendis, yazarın elindeki kitabı ilgiyle inceledikten sonra Konya'da dilediği kitapları bulamamaktan dert yanar. Mühendis, evinin yakınındaki kitapçının dürüst bir insan izlenimi vermediğini, bu nedenle ona peşin para ile kitap siparişi vermeye cesaret edemediğini söyler. Hatta yazardan elindeki romanı kendisine satmasını ister. Güntekin ise kitabı ona hediye eder. Anadolu'nun gelişmiş bir kentinde kitap sıkıntısı yaşanmasını şaşkınlıkla karşılayan yazarın şu değerlendirmeleri oldukça düşündürücüdür: "Bu konuşmaya göre mühendisin bir dağbaşında, yahut ıssız bir köyde çalışmaya gittiği zannedilir değil mi? Hayır. O, sadece Konya şehrine gidiyordu. Şimdi kitapçı dostlarım ne zaman iyi bir eserin satıldığından bahsetseler kendi kendime şöyle düşünüyorum: Bizim mühendisin görebileceği bir yere gönderilmiş olsaydı, belki bir tane fazla satılırdı!" (Güntekin, 1999, s.53).

[3] Hachette Livre, Fransa merkezli bir yayınevidir. Louis Hachette tarafından 1826'da Brédif adıyla kurulan şirket, ilerleyen yıllarda Hachette et Compagnie, Librairie Hachette ve Hachette SA adlarını da kullanmıştır. Günümüzde Lagardère'e bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Bkz. "Hachette Livre", (t.y.)..

Reşat Nuri Güntekin, 1934 yılının Mayıs ayında Adana gezisi sırasında bir otelde konaklar. Günlük gazetelerini akşam olur olmaz bağırmaya başlayan gazeteci çocuktan temin eder. Bir akşam bu sesi işitmez. Güntekin, çocuğa rastlayınca gazetelerin akıbetini sorar. Çocuk, işvereni olan tütüncünün artık kendisine gazete vermediğini dile getirir. Bunun üzerine tütüncüye giden yazar, iki gazete için on kuruş yerine sekiz kuruş ödeme yapar. Bu arada adama, gazeteci çocuğu işten çıkarmasının sebebini sorar. Tüccar, benimsediği yeni satış taktiğini izah eder. Buna göre o, gazeteci çocuğu işten çıkarması sayesinde gazeteyi daha ucuza satmaya başlamıştır. Çocuğa vereceği parayı halka kazandırdığını savunan tüccar, gazetenin ucuzlamasına paralel olarak müşteri sayısının da artacağını iddia eder. Ayrıca gazete almak için dükkâna gelenlerin başka ürünler de satın aldığını, böylece müşterilerinin çoğaldığını aktarır. Nitekim Reşat Nuri de gazetelerin yanı sıra birkaç paket tütün alarak dükkândan ayrılır (Güntekin, 1999, s.54).

Güntekin, tüccarın iftiharla takdim ettiği yeni satış taktiğini objektif bir bakışla çözümlemektedir. Müvezzii çocuğun işine son verilmesiyle müstahsil ile müstehlik arasındaki vasıtalardan biri ortadan kalkmaktadır. Böylelikle gazete, vatandaşa kırk para eksiğine okutulmaktadır. Bunun yanı sıra dükkânda satılan sigara, çikolata ve mektup kâğıdı gibi ürünler daha çok alıcı bulmaktadır. Yazar, bu tabloyu olumlu bulmakla beraber ince hesapların bazen insanı daha fazla zarara sokabileceği uyarısında bulunmaktadır. Çünkü gazete başına kırk para kazanmak için her akşam şehrin uzak bir köşesinden tütüncü dükkânına kadar yürümek pek makul bir hareket değildir. Gerçekten de Güntekin, ertesi akşam önemli bir işinin çıktığını, bir sonraki akşam gazete almayı tamamen unuttuğunu bildirmektedir. Bununla beraber küçük müvezziden yana endişesi yoktur. Tüccar, bir süre sonra gazete tirajlarının düştüğünü gözlemleyip müvezzi çocuğu işe koşmuş olmalıdır (Güntekin, 1999, s.55).

Reşat Nuri Güntekin, bir başka gün büyük bir vilayetin yegâne kitapçısında, dostlarına göndereceği kartpostalları seçmekle meşguldür. Bu sırada kitapçı, kitap satışlarının durma noktasına gelmesinden şikâyet eder. Aktardığına göre İstanbul'daki yayınevlerinden dört yüz lira tutarında kitap getirtmiştir. İki yüz liralık kitabı kısa süre içinde satmıştır. Gerisi olduğu gibi raflarda kalmıştır. Bu durum karşısında hayrete düşen ve meseleyi didikleyen Güntekin, konuşmanın sonunda bahsi geçen kitapların tamamının rastgele seçilip tedarik edildiğini anlar. Kitapçının satmayı başardığı kitaplar, tanınmış yazarların okunmaya değer eserleridir. Geride kalanlar ise niteliksiz kitaplardır (Güntekin, 1999, s.56). Kitapçı, kesin bir dille elindeki kitapları satmadan yeni kitap getirtmeyeceğini ifade eder. Güntekin, yaşlı adama hak verir. Dört yüz liralık malının iki yüz liralık kısmının satılmadığını gören esnaf nasıl yeni mal getirmeye yanaşmazsa bu iş de böyledir.

Güntekin'in verdiği bu örnekler, Anadolu'da kitap ve gazete dağıtım ve satışının bozuk bir sistemle işlediğini, tedarik zincirinin liyakatsiz insanların elinde olduğunu kanıtlamaktadır. Kitap yazmak gibi kitap satmanın da zekâ gerektiren bir mesele olduğuna inanan Güntekin, yetkililerin bu konuda gereken adımları atması gerektiğinin altını çizmektedir. Kamu-özel işbirliğinin bu meseleyi daha hızlı çözebileceğini belirtmektedir.

3. Eğlence kültürünün bir parçası olarak balolar

Balo, adı İtalyanca "ballo" sözcüğünden türemiş bir danslı toplantı türüdür. Bu tür toplantılar, eğlence amaçlı düzenlenebildiği gibi politik amaçlarla da düzenlenmiştir. Özellikle 19. yüzyıl Avrupa diplomasisine bakıldığında bunun birçok örneğini görmek mümkündür. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti de önce yabancı devletlerin düzenlediği balolarda elçilik düzeyinde temsil

edilmeye özen göstermiş, daha sonraları ise kendi yurt dışı elçiliklerinde balolar düzenleyip ev sahipliği yapmıştır (Duman, 2016, s.46).

Doğan Duman'ın belirttiğine göre 1920'li yıllarda Avrupa'da balolar, özellikle de kıyafet baloları ve maskeli balolar altın devrini yaşamıştır. Batı ile bütünleşme konusunda kararlı olan Cumhuriyet yöneticileri, bu modaya kayıtsız kalmamıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün modernleşme projesinde baloların çok önemli bir yeri vardır. Batı tarzı kadın-erkek ilişkileri, eğlence, giyim-kuşam, adabı muaşeret kuralları ve daha bir dizi yeniliğin balolar aracılığıyla topluma aktarılması hedeflenmiştir. Atatürk, baloları, geçmiş dönemin özelliği olan kadın-erkek kaçgöçünü kaldırma yolunda atılan bir adım olarak görmüştür (Duman, 2016, s.50). Bir bakıma balolara, toplumsal dönüşümü sağlama fonksiyonunu yüklemiştir. Böylece balolar, sosyal hayattaki değişimlere paralel olarak, modernleşme bağlamında, medenî dünyanın bir parçası olarak kendine Ankara, İstanbul ve İzmir'de yer edinmiştir (Gündoğan, 2021, s.275). Bu eğlence biçimi, kısa süre içinde taşraya da sirayet etmiştir.

Reşat Nuri Güntekin, *Anadolu Notları*'nda, adını bilmediğimiz bir Anadolu kasabasında düzenlenen bir balodan söz etmektedir. Taşra insanının baloya yaklaşım tarzını bu satırlar ışığında izlemek mümkündür. Eski bir tütün deposunda düzenlenecek olan balonun telaşı bütün kasabayı sarmıştır. Burası hantal, sevimsiz bir yerdir. Ancak kasabada bundan daha geniş ve elverişli bir salon bulunamamıştır. Tertip komitesi, iki günden beri burayı elden geldiğince süslemeye, güzelleştirmeye çalışmaktadır. Tütün deposunun karşısındaki otelde konaklayan Güntekin, bu hazırlıkları yakından izleme fırsatını yakalamıştır. Buna göre deponun duvarlarına tablolar asılmıştır. Tahta direkler, rengârenk objelerle süslenmiştir. Dolayısıyla iç mekân, olabildiğince çekici bir hâle getirilmiştir. Diğer yandan toprak döşemeyi iyileştirme konusunda bir çözüm bulunamamıştır. Tertip komitesi üyelerinin bir bölümü, yere kilim döşetmek gerektiğini söylemiştir. Gençler ise bu fikre, dansın ilk şartının ayakların iyi kayması olduğunu söyleyerek itiraz etmiştir. Başka bir zat, davetlilerin önemli bir bölümünün dansa yeni başladığını hatırlatıp yerin kaygan olmasının çeşitli kazalara sebebiyet verme ihtimalini dile getirmiştir. Buna rağmen yerdeki toprak, el silindirinden geçirilerek dümdüz bir hâle getirilmiştir. Yere içecek dökülmesi hâlinde çamur gölleri oluşabileceği hesaba katılmamıştır (Güntekin, 1999, s.100).

Aksilikler bununla sınırlı kalmamıştır. Vilayet merkezine ısmarlanan orkestra, kasabaya zamanında ulaşmamıştır. Bundan dolayı kasabanın düğünlerinde sahne alan çalgı grubundan yardım istenmiştir. İstanbullu bir amatör, keman ve klarnet çalan birkaç kişi daha bularak bu grubun başına geçmiştir. Dans müziğinin provasını tütün deposunun bitişiğindeki boş dükkânda yaptırmaktadır. Bu arada dükkânın kapısına onlarca çocuk birikmiştir. Müzisyenleri görmeye can atan çocuklar, kepenklerin altına sokulmaktadır. Bu anlarda içeriden çıkan eli değnekli bir genç, tavuk kışlar gibi çocukları etrafa dağıtmaktadır (Güntekin, 1999, s.100).

Reşat Nuri Güntekin, kasabanın hemen her yerinde, balodan bahsedildiğine tanıklık etmektedir. İnsanlar, ilk defa yüz yüze geldikleri bu Batılı eğlence pratiğine ilişkin duyumları birbirleriyle paylaşmaktadır. Güntekin, öğle yemeği için gittiği lokantada, baloyla ilgili yorumlara kulak kabartmaktadır. Buna göre tertip komitesi, kasabada "tuhaflığıyla meşhur" yağcı hacıya, en pahalı biletlerden birini satmıştır. Çevresinde bulunanlar, "Hacı, baloya nasıl gideceksin? Kızlarla nasıl dans edeceksin?" diyerek ona takılmaktadır. Hacı da bu konuda düşüncelidir. Yaşlı adam, şu ana kadar katıldığı bütün eğlencelerde başkalarının oynadığını, kendisinin ise oturduğu yerden oynayanları izlediğini dile getirmektedir. Fakat bu eğlencede izleyici yoktur. Hacının deyişiyle, "bu baloda adamı parasıyla oynat[maktadırlar]" (Güntekin, 1999, s.103). Ayrıca kadınlar ve erkekler, aynı ortamda

birbirlerinden çekinmeden eğlenmektedirler. İyice ihtiyarladığına işaret eden adam, kararlı bir şekilde dans etmeyeceğini bildirmektedir. Çevresindekiler ise katılımcıların dans etme zorunluluğu olduğunu, kadınların erkekleri zorla dansa kaldırdığını söyleyip adamı sinirlendirmektedir.

Güntekin, kasabanın kalburüstü iş adamlarının baloya özel bir ilgi gösterdiğini vurgulamaktadır. Şakir, bunların başında gelmektedir. Güntekin'in Darülfünûn'dan sınıf arkadaşı olan Şakir, okulu bitirdikten sonra kasabasına dönmüş becerikli bir iş adamıdır. Yeniliklere son derece açıktır. Asriliğin tüm şartlarını öğrenmeye hazırdır. O da baloya davetlidir. Vilayet merkezinde yaptırdığı smokini ilk kez bu etkinlikte giyeceği için oldukça heyecanlıdır. Fakat Şakir'in uykularını kaçıran bir sorunu vardır: O, Batılı gibi dans etmeyi bilmemektedir (Güntekin, 1999, s.100). Bu nedenle Reşat Nuri'nin kapısını çalarak ondan yardım isteme kararı almıştır.[4]

Şakir, dostuyla konuşurken kasabanın yüksek tahsil görmüş ender şahsiyetlerinden biri olduğunu hatırlatır. Dans etmeyi bilmediğinin anlaşılması durumunda hem hemşerilerinin hem de İstanbullu memur ailelerinin yanında küçük düşmekten korktuğunu itiraf eder.[5] Halbuki o, dört yıl boyunca İstanbul'un kaldırımlarını çiğnemiş bir insandır. Dolayısıyla modernleşme sürecine uyum sağlayabilme başarısını gösterdiğini herkese ispatlamak zorundaymış gibi hisseder. Şakir, bu yaklaşımını, "Senin anlayacağın, kasabanın yüzünü ağartmak lazım" (Güntekin, 1999, s.101) cümlesiyle özetler. Ardından Güntekin'den kendisine dans öğretmesini ister. Dostunun hevesini anlamsız bulan Güntekin, dönemin moda danslarının bir iki günde öğrenilemeyeceğini gerekçe göstererek bu teklifi reddeder. Şakir ise iyice üsteler. Görüldüğü üzere Şakir, Batı kültürünün sosyalleşme ve eğlence aracı olan balonun gerektirdiği bütün kurallara harfiyen uyma arzusunu duyar. Gerek giyim-kuşam gerekse dans konusunda sarf ettiği çaba, onun bu konudaki hassasiyetini açıkça ortaya koyar.

Güntekin, istemeyerek de olsa dans öğretmeni olmayı kabul eder. Şakir, askerlik yıllarında mızıkaya ayak uydurmayı öğrenmiştir. Güntekin'in gözünde bu, bir artıdır. Şakir, karşıdaki dükkândan gelen müziğin sesini daha iyi duyabilmek için otel odasının penceresini açar. Yazar, oturduğu yerden jestleri tarif eder. İki adam güle oynaya derslerini tamamlarlar. Artık Şakir'in dansı, karşıda çalan orkestranın ahengiyle uyumlu bir hâle gelmiştir. Güntekin'in gözlemine göre dostu, İstanbullu hanımların karşısında reverans yapabilecek bir düzeye erişmiştir (Güntekin, 1999, s.102).

Balo akşamı Şakir, bir bayram çocuğu kadar hevesli ve neşelidir. Yeni smokinini ve rugan iskarpinlerini giymiş, ancak kravatını bağlamayı beceremediştir. Bundan dolayı Reşat Nuri'den yardım ister. Yazar, kravatı düzgün bir biçimde bağlar. Şakir, dostuna baloya katılması için ısrar eder. Yaratılış itibariyle eğlenmekten hiç hoşlanmayan, balolardan hazzetmeyen, odasına kapanıp bütün gece çalışmayı tercih eden (Kanter, 2006, s.79, s.95) Güntekin ise bu teklifi reddeder. Bir insanın ortada ciddi bir engel olmamasına rağmen kendisini bu zevkten mahrum etmesine inanamayan Şakir, dar gelen pantolonunun bir kaza çıkarmaması için dualar ederek sokağa çıkar (Güntekin, 1999, s.104).

---

4 Fırat Karagülle, "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Anadolu'nun Sosyal Ve Siyasî Hayatı (1923-1940)" başlıklı araştırmasında, Reşat Nuri Güntekin'in, Anadolu'da Batılılaşma eksenindeki kültürel yenileşmenin ve toplumsal tabanda moda hâlinde yaygınlaşan modern kültürün yerleşme sürecinde yol açtığı bocalamaları *Eski Hastalık* romanında ironik bir ifadeyle konu ettiğine dikkat çekmektedir. Detaylı bilgi ve değerlendirme için bkz. (Karagülle, 2012, ss.217-218).

5 Cumhuriyet'in ilanından sonra resmi baloların düzenlenmesiyle birlikte özellikle büyük şehirlerde dans öğretmenliği yeni bir meslek dalı olarak ortaya çıkmıştır. İnsanların büyük bir bölümü dans etmeyi bilmediği için İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde dans okulları açılmıştır. Kısa süre öncesine kadar çiftetelli, misket gibi geleneksel oyunları oynayan erkekler, tango, çarliston gibi dönemin moda danslarını eşleriyle birlikte öğrenmek için dans okullarına yazılmışlardır. Frak, smokin, papyon kravat, frenk gömleği ve silindir şapka ile tanışmışlardır. bkz. (Boyazoğlu 1996; akt. Duman, 2016, s.53).

Olup biteni otel odasının penceresinden izleyen Güntekin, sokağın tam anlamıyla şenlik havasına büründüğünü müşahede eder. Epey bir zaman balo salonunun önünde biriken insanları seyreder. Buna göre üç dört araba sürekli sefer yaparak davetlileri baloya taşır. Kapıda bekleyen teşrifatçılar, arabalardan inen kadın ve erkeklere, kalabalığın arasından yol açmak için uğraşır. Renk renk açık tuvaletlerin üzerine mantolar giymiş, pelerinler atmış kadınlar, smokinli ya da koyu takım elbiseli erkekler, sanatçının dikkatini çeker (Güntekin, 1999, s.104). Yani Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'da düzenlenen diğer balolarda olduğu gibi[6] bu baloda da Batı giyim tarzı ve şıklığı, bir zorunluluk gibi hemen hemen tüm misafirler tarafından sergilenir.

Depo iyice kalabalıklaşınca saat ona doğru müzik başlar. Reşat Nuri, klasik müziğin çeşitli ezgileriyle uykusuz kalır. Ertesi gün Şakir'e tesadüf ettiğinde dostunun gözlerinin şiş olduğunu fark eder. Buna rağmen Şakir, hâlinden son derece hoşnut görünür. İlk balo deneyimini "Çok nezih, asri bir gece geçirdik doğrusu" cümlesiyle değerlendiren adam, özellikle müzik ve danstan çok memnun kaldığını vurgular. Şakir'in ifadesiyle, "Yok, yoktu[r]". Batı danslarının, zeybeklerin, şiirlerin ve salon oyunlarının hüküm sürdüğü sürprizlerle dolu bir gece geçirmişlerdir. Tıpkı Avrupa'daki gibi medeni bir tablo yaşamışlardır. Ayrıca kadınlar, giyim kuşamlarıyla, dans edişleriyle Şakir'e çok cazip gelmiştir. Kadınlarla aynı ortamda teklifsizce eğlenmek onu büyülemiştir. "İnsan, huri kızlarının kucağında uçuyor gibi" (Güntekin, 1999, s.105) ifadesi, Şakir'in bu hissiyatını açığa vurur niteliktedir.

Reşat Nuri, bu izlenimleri aracılığıyla bir Anadolu kasabasında, baloyla yeni tanışan halkın bu eğlence pratiğine yönelik görüş ve yaklaşımlarını farklı cepheleriyle ortaya koymuştur. Baloyu, Batılılaşma sürecinin olmazsa olmaz bir parçası olarak gören, bu nedenle balonun gerektirdiği kurallara eksiksiz bir şekilde riayet etmek için yoğun çaba sarf eden kasabalı aydınların yaşadığı trajikomik durumları çarpıcı bir üslupla dile getirmiştir.

4. Eğlence kültürünün bir parçası olarak tulûat tiyatroları

Tulûat tiyatrosu, Tanzimat sonrasında geleneksel tiyatro-özellikle ortaoyunu-ile Batılı anlamdaki tiyatronun kaynaşmasından oluşan bir tür olarak ortaya çıkmıştır (Düzgün, 2000, s.66). Bu tiyatro, geleneksel Osmanlı tiyatrosundan farklı olarak sahne üstünde oynanmıştır. Bununla birlikte Batılı anlamdaki tiyatrodan farklı olarak yazılı metne dayanmamıştır. Başka bir söyleyişle, tulûat tiyatrosu, belli farkları olmakla birlikte geleneksel tiyatronun sahne üstünde oynanan şeklidir (Demirdaş, 2012, s.128).

Metin And, tulûat tiyatrosunu, geleneksel Türk tiyatrosu ile Batı'dan alınan tiyatro arasında bir köprü olarak değerlendirmiştir. Batı'dan aktarılan tiyatronun yerli, geleneksel kaynaklara sırtını dönmesine karşılık tulûat tiyatrosunun yerden yükseltilmiş sahnesi ve perdesiyle bu geleneği sürdürdüğünü bildirmiştir (And, 1970, s.150). Tulûat tiyatrosunun sahnelendiği yer ve zaman dilimleri farklılıklar göstermiştir. Tulûat oyuncuları, İstanbul dışında en çok geliri Anadolu'da kurulan panayır zamanlarında elde etmiştir. Her şehrin panayır zamanını iyi bilen tulûatçılar, panayıra birkaç gün kala o şehre gidip çadırlarını uygun bir yere kurmuştur (Karavar, 2022, s.126).

[6] Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesini imaj kavramı ekseninde inceleyen Fatma Koç, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara Palas'ta düzenlenen baloların, Batı giyim tarzının ve şıklığın bir zorunluluk gibi tüm misafirler tarafından sergilenmesi, dans ve sohbet kültürünün özendirilmesi ve benzeri nitelikleriyle Yeni Devlet'in yaratmak istediği ulus prototipinin sunumunu yaptığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra Atatürk'ün yabancı ve kadın misafirlere olan yaklaşımının, sohbet etme biçiminin, danslarının detaylarının öğretici bir örnek olarak aktarıldığını vurgulamaktadır. bkz. (Koç, 2021, s.809).

Tiyatro sanatına duyduğu tutku sebebiyle yirmi bir yaşında tiyatro muharriri olmaya karar veren (Bulun, 2019, s.32), onlarca tiyatro makalesi yayımlayacak kadar geniş bir tiyatro birikimine sahip olan Reşat Nuri Güntekin (1976), gezi yazılarında, Anadolu'yu dolaşan tulûat tiyatrolarının sosyal, kültürel ve ekonomik işlevlerini masaya yatırmıştır. Tulûat tiyatrolarının olumlu ve olumsuz yönlerini tüm çıplaklığı ve gerçekliğiyle konu edinmiştir (Sert, 2016, s.33). Bu tiyatro türünün sorunlarını enine boyuna tartışmıştır.

Reşat Nuri Güntekin, tulûat tiyatrolarına muhalefet edenlerin fikirlerini eleştiri süzgecinden geçirmektedir. Çoğu kişi, tulûat tiyatrolarında oynanan oyunların, tulûat aktör ve aktrislerinin uydurmalarından ibaret olduğunu ileri sürmektedir. Güntekin, bu düşünceye karşı çıkmaktadır. Sanatçı, yapısında bir teknik, insan ruhunu bilinmez bir yerinden kavrayan esrarlı bir tesiri olmayan bir eserin kırk yıl boyunca topluma kendini dinlettirmesini, zorla kabul ettirmesini mümkün görmemektedir. Onun aynı düşünce ekseninde yaptığı bir karşılaştırma oldukça düşündürücüdür. Buna göre saygın yazarların kaleminden çıkmış eserler, Darülbedâyi sahnesinde bir hafta zorlukla oynanmakta; ancak vatan ve hamiyet adına seyredilmektedir. Buna karşılık tulûat tiyatroları, "basit görünümlü bir dikili taş" gibi senelerce ilgi ve merakla takip edilmektedir. (Güntekin, 1999, s.137). Bir anlamda tulûat tiyatroları, dışarıdan ilkel bir görüntü vermesine rağmen halk nezdinde oldukça popülerdir.

Sanatçı, tulûat tiyatrolarının repertuar havuzunu küçümsememek gerektiği görüşündedir. Güntekin'in bakışına göre bu oyunlarda, dünya edebiyatının şaheserlerine bile rastlamak mümkündür. Sözgelimi "Arabın Hiddeti" adıyla sergilenen oyun, esasen Shakespeare'in *Othello*'suyla bire bir aynıdır. "Amerikan Vahşileri", Chateubriand'nın *Atala*'sından başka bir şey değildir. "Sersem Kocanın Kurnaz Karısı", Molière'in *George Dandin*'idir. Güntekin, tulûat tiyatrolarında icra edilen oyunların detaylı bir şekilde analiz edilmesi hâlinde önemli Avrupa oyunlarının temellerine varılacağından kuşku duymamaktadır (Güntekin, 1999, s.136).

Bazı yazarlar, adı geçen eserlerin "tulûatçı" diye anılan oyuncuların elinde, sanatsız bir karikatüre dönüşmesinden yakınmaktadır. Eserlerin edebî karakterini yitirdiğine işaret etmektedir. Güntekin, bu fikri onaylamaktadır. Diğer yandan o, tulûatçıların elinden bu kadarının geldiğine işaret etmektedir. Tulûat tiyatrosuna emek verenlerin ciddi ve kapsamlı bir oyunculuk eğitiminden geçmediğini hatırlatan yazar, onları bu hususta mazur görmektedir (Güntekin, 1999, s.137).

Sanatçının değerlendirmesine göre tulûatçılar, uzun yıllar boyunca Anadolu'ya neşe ve dinamizm taşımışlardır. Yazarın "uyanık ve sevimli göçebeler" diye nitelediği bu insanlar, günler süren yolculuklara çıkmaktan kaçınmamışlar, açlıktan ve yorgunluktan yılmamışlar, mihneti kendilerine zevk edinmişlerdir (Güntekin, 1999, ss.134-135). Bu sanatın maddi bir boyutu olduğu gerçeği çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Güntekin, tulûat tiyatrolarının gittikleri yerlere karınca kararınca neşe ve dinamizm götürdükleri gibi kazançlarından kısıp gelir vergilerini düzenli bir şekilde ödediklerini bildirmektedir. Tulûat tiyatrolarının bu konudaki hassasiyetini takdire değer bulmaktadır (Güntekin, 1999, s.137).

Reşat Nuri Güntekin, Anadolu'nun hemen her vilayetinde, tulûat tiyatrolarına ilişkin ciddi bir rahatsızlık olduğunu gözlemlemektedir. Buna göre Anadolu insanı, tulûat kumpanyalarının ahlaki yozlaşmaya yol açtığını düşünmektedir. Kasabalarda konaklayan ve gayet kalabalık bir kadroya sahip olan bu kumpanyalarda, ahlaksız kadınların çalıştırıldığını ileri sürmektedir. Kasabalılara göre bu kadınlar hem memleketin maddi gücünü sömürmekte, hem de erkekleri baştan çıkarmaktadır (Güntekin, 1999, s.131). Reşat Nuri'nin yakından müşahede ettiği bir olay, onun kasabalıların derdini daha iyi anlamasına olanak sağlamıştır.

Tren istasyonunun yakınında bulunduğu bir gece pejmürde kılıklı genç bir adam, sanatçıya yaklaşarak "Efendi, sen oyuncu musun?" diye sormuştur. Konuşmaya tanıklık eden makasçının verdiği bilgilere göre tulûat kumpanyası yüzünden bu gencin hayatı kararmıştır. Bu fakir oğlan, babasının ölümünün ardından kasabaya gelen tulûat tiyatrolarının müdavimi olmuştur. Kumpanyada çalışan kantocu Nermin'e gönlünü kaptırmıştır. Nermin'in kendisiyle alay etmesi üzerine yemeden içmeden kesilmiştir. Annesi, kantocu kadını unutması için oğlunu iyi niyetli bir kızla nişanlamıştır. Bu arada kumpanya, kasabaya yeniden gelmiştir. Gidişatın daha da kötüleşmesinden endişe eden kasabalılar, kaymakama çıkmış, oyuncuları kasabadan çıkarmaması hâlinde bu işi kendilerinin çözeceğini bildirmiştir. Yetkililerin devreye girmesiyle bir gece bütün oyuncular, kasabayı terk etmiştir. Fakat genç adam, bir türlü akıl ve ruh sağlığına kavuşmamıştır. Kantocuyu tekrar görmek ümidiyle her gece tren saatine doğru istasyona gelmekte, oyuncuları beklemeyi sürdürmektedir (Güntekin, 1999, ss.129-132).

Reşat Nuri'nin naklettiği bu olay, Ahmet Rasim'in "Altmış Sene Evvelki Tulûat Tiyatrolarında Kanto Ve Kantocular" başlıklı yazısıyla (1954) birlikte değerlendirildiğinde daha fazla anlam kazanmaktadır. Döneminin eğlence hayatını çok yakından izlemiş bir yazar olan Ahmet Rasim, bu yazısında, kadın düşkünü olan erkeklerin en büyük eğlencesinin kanto izlemek olduğunu kaydetmektedir. Topçu neferlerinden tellaklara, kalem mümeyyizlerinden ergenlik çağındaki gençlere kadar toplumun her sınıfından erkek, işveli ve cilveli kantocu kadınları izleyebilmek için tulûat tiyatrolarının ön sıralarını doldurmaktadır. Erkekler arasındaki rekabet zaman zaman fiziksel şiddete yol açmaktadır. Bıçaktan usturaya, demir keşidesinden tabancaya kadar çok çeşitli silahlar havada uçuşmaktadır. Kantocuların performansı sonlandığında localardan ve sandalyelerden sahneye çiçekler, buketler, fiyonklu mektuplar atılmaktadır. Ahmet Rasim'in, erkek seyircilerin kantoculara olan zaafı hakkında dile getirdiği şu tespit anılmaya değerdir: "İşte tiyatroperverlerin kadın için gelenleri böyle birer parti teşkil ederlerdi. Abdi'nin, Hamdi'nin yüzüne, Kel Hasan'ın gözüne kim bakar? Meğer ki bu kantocu kızlar, dram, komedi gibi piyeslerde, bahusus bizim adını "şarkılı oyun" koymuş olduğumuz "operet" parçalarında sahneye çıkacak olsunlar da komik de bunlara sulanadursun!" (Ahmet Rasim, 1954, s.38).

Tulûat tiyatrolarında rol alan kantocuların hâl ve hareketleri sık sık adli olaylara sebebiyet vermektedir. Bunlar, bıçakların çekilmesine, silâhların patlamasına, yaralanmalara yol açmaktadır. Dahası kantocular, genç kızlara kötü örnek olmaktadır (And, 1970, s.155). Bu durum, "tulûatçılığın ortadan kaldırılması gereken kötü bir şey olduğu inancının" özellikle aydınlar arasında yaygınlık kazanmasına yol açmaktadır (And, 2014, s.203). Sorunu tüm boyutlarıyla ele almaya çalışan Güntekin, erkeklerin kantocu kadınlara tutulmasının nedenleri üzerinde durmaktadır. Yeni yetişmiş delikanlıların gündelik hayatta karşılaştığı kadınların neredeyse tamamı kapalıdır. Erkekler, kadınların yüzlerini bile görememektedir (Güntekin, 1999, s.132). Bundan başka, geleneksel algı düzleminde, erkeklerin kızlarla arkadaş olması hoş karşılanmamaktadır. Dolayısıyla delikanlılar, anne ve kız kardeşlerinden başka kadın tanımamaktadır. Evli erkeğin vaziyeti, bundan farklı değildir. Bu erkekler, kasabalarına tulûat kumpanyasının gelmesiyle bambaşka bir hâle bürünmektedir. Oyun sırasında kanıksadığı hayatın dışında bir manzaraya şahit olmaktadır. Keman, zil ve davul seslerinin birbirine karıştığı bir ortamda yüzü, boynu, saçları ve kolları çıplak, süslü ve makyajlı kadınlar sahneye atılmaktadır. Neşeyle şarkı söyleyip dans etmektedir. Reşat Nuri'ye göre bu manzarayı izleyen erkekler, ciddi bir kırılma yaşamaktadır. Bu erkeklerin sahnedeki kadınları, evde kendilerini bekleyen eşleriyle karşılaştırması ve sahnedekini daha çekici bulması kaçınılmazdır. İlerleyen süreçte bazı erkekler, kantocu kadınlarla yakınlık kurmaktadır. Bu ise ailelerin dağılmasını tetiklemektedir (Güntekin, 1999, s.133)

Güntekin'in çocukluğunu geçirdiği kasabaların birine Treza adlı bir aktris gelmiştir. Bu kadının oldukça popüler bir kantosunda yer alan ve "Karanfil deste gider / Kokusu dosta gider/ Beni gören yiğitler /

Evine hasta gider" dizeleriyle başlayan mani, kasabalıların ilgisini çekmiştir. Yazarın tespitine göre Treza'ya hak vermemek mümkün değildir. Çünkü aktristi seyreden erkekler, tiyatrodan âdeta şoka uğramış bir hâlde ayrılmaktadır. Uzun bir müddet kendilerine gelememektedir. Güntekin, o sırada erkek meclisleri kadar kadın meclislerine de girebilmeye müsait bir yaştadır. Bundan dolayı Treza'nın varlığının, kadınlar arasında yarattığı sarsıntıyı yakından takip edebilmektedir. Evli kadınların yuvalarının yıkılmasından endişe ettiğini gözlemleyen yazar, mahallede çok sevilen bir alay kâtibinin kayınvalidesi olan Şerif Dudu'nun ellerini açarak "Seni gören yiğitler evine hasta gider ha? Yarabbi, sen tez zamanda şu karının canını al da çoluğumuzu, çocuğumuzu bu beladan kurtar" (Güntekin, 1999, s.134) diye beddua ettiğini nakletmektedir.

Güntekin, kasabalıların kantocu kadınların varlığından duyduğu korku ve endişeyi anlayabilmektedir. Diğer taraftan bu tür eleştiri ve söylemlerin, tulûat tiyatrolarını yasaklamak için yeterince güçlü bir gerekçe teşkil etmediğini düşünmektedir. Seyircilerin bazıları aktrislere âşık olmaktadır. Fakat bu, bütün seyircilerin aktrislere âşık olduğu anlamına gelmemektedir. Güntekin, tulûat tiyatrolarıyla ilgili başka eleştirileri de gündeme getirmektedir. Kasabanın ağır başlı, okumuş kesimi, tulûatçıların çocukların ahlâkını bozduğu yargısını ortaya koymaktadır. Onlara göre tulûatçılar, çocuklara ayıp sözler öğretmektedir. Güntekin, tulûatçıların yeri geldikçe izleyicileri güldürmek maksadıyla ayıp sözler sarf ettiğini doğrulamaktadır. Diğer taraftan yazar, bu sözlerin çocuklar ve gençler için bilinmeyen şeyler olmadığını belirtmektedir. Çocuklar, sokakta oynarken bu sözlerin bin kat çirkinlerini duymaktadır (Güntekin, 1999, s.138).

Kimileri oyunlarda işlenen konuların basitliğinden dert yanıp bunların zekâyı bozmasından endişe ettiğini dile getirmektedir. Buna karşılık Güntekin, içeriğinde hayal gücü barındıran hiçbir şeyin zekâyı bozmayacağına vurgu yapmaktadır. Hatta bu oyunların uyuyan zekâların uyanmasına yardımcı olacağına işaret etmektedir (Güntekin, 1999, s.138). Ayrıca bu oyunlarda, ananevi ahlaka sadık kalındığını kaydetmektedir. Olay örgüsü, seyircinin daima iyilerle beraber yol alacağı düşüncesiyle kurgulanmaktadır. İyi ile kötü kavramları birbirinden kalın çizgilerle ayrılmaktadır. Oyunun sonunda haksızlıklar, reel dünyada olduğundan daha büyük bir isabetle cezasını bulmaktadır (Güntekin, 1999, s.144).

Reşat Nuri, Cumhuriyet'le birlikte istatistik tutma imkânının arttığına dikkat çektikten sonra "Acaba bugün Anadolu'da kaç göçebe tiyatro ve tiyatro artisti var?" sorusunu gündeme getirmektedir. Sanatçı, bu soruyu gülünç bulanların çıkacağından emindir. Fakat o, farklı bir tespitin peşindedir. Güntekin'in ifadesine göre bugün Anadolu'da dolaşan tulûat kumpanyalarının sayısı, oradaki ortaokul ve lise sayısından çok daha fazladır (Güntekin, 1999, s.142). Yüzlerce tulûat tiyatrosu, her gece sahnelerini izlemek için toplanan binlerce genç insana bir şeyler söylemektedir. Tulûat tiyatrolarının Anadolu turneleri, tiyatro sanatının yaygınlaşıp benimsenmesinde etkili olmaktadır. İlaveten oyunların oynandığı saatler, seyircilerin ruhlarının açıldığı, bilişsel ve duyuşsal açıdan ne duyarlarsa hemen kavrayabilecekleri saatlerdir. Nitekim kantolardan sonra başlayan oyunlar, seyirciler üzerinde, izi ölünceye dek silinmeyen çocukluk masalları kadar güçlü bir etki bırakmaktadır (Güntekin, 1999, s.142). İçeriklerinde ders ve propaganda kokusu sezilmemesi, tulûat oyunlarının etkisini artıran bir diğer faktördür.

Güntekin, bu konudaki fikrini açımlarken kişisel tanıklıklarından bir örnek de vermektedir. Buna göre yazar, Jean Racine'in *Phaidra* adlı eserinden adapte edilmiş olan tulûat oyununu izlediği sırada baba ile oğulun tartışması sahnesinde düşündürücü bir olay yaşamıştır. Baba rolünü oynayan adam, amatör bir aktördür. Onun saçını başını yolarak oğluna, "Üvey anandan başka kadın bulamadın mı haylaz?" diye

bağırması üzerine Güntekin ile arkadaşları kendilerini tutamayıp gülmeye başlamışlardır. Bunun üzerine ön sırada oturan ve oyunu vecd içinde dinleyen bir efe hiddetle Güntekin ile arkadaşlarına dönmüş, güldükleri için onlara sert bir şekilde çıkışmıştır. Başta bu tepkiyi şaşkınlıkla karşılayan Güntekin, sonradan seyircinin davranışını çözümleyebilmiştir. Yazar, tulûat oyununun bu saatte efeyi en hassas yerinden yakaladığı, bütün ahlâk ve insanlık duygularını harekete geçirdiği sonucuna varmıştır. Ananevi ahlak kurallarına bağlı kalınması, oyunun seyirci üzerindeki etkisini güçlendirmiştir (Güntekin, 1999, s.143).

Görüldüğü gibi Reşat Nuri Güntekin, Anadolu'da halkın eğitimi için tiyatrodan yararlanılabileceği görüşünü savunmaktadır. Onu bu düşünceye götüren, Anadolu'da halkın rağbet gösterdiği tulûat tiyatrolarının çokluğudur (Önertoy, 1974, s.94).

Anadolu'da yüzlerce tulûat kumpanyasının aktif durumda olduğunu ifade eden Reşat Nuri, yakın gelecekte bunların yerine sanat tiyatrosunu ikâme etme imkânının olmadığını aktarmaktadır. Yazara göre yapılması gereken şey, bu tiyatroların çok eskimiş oyunlarını, asıllarındaki tadı ve keyfi bozmamaya özen göstermek suretiyle yenileştirmek ve yeni hayata adapte etmektir. Bundan başka, repertuar havuzuna aynı sadelikte yeni oyunlar ilave etmek için çalışmak büyük bir önem taşımaktadır (Güntekin, 1999, s.145). Güntekin, bu sayede Anadolu insanına faydalı mesajlar telkin etmenin mümkün olabileceğinin altını çizmektedir.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, Reşat Nuri Güntekin, gezi yazılarında, tulûat tiyatrolarına karşı çıkanların eleştirilerini mercek altına almaktadır. Bu tiyatro türünden duyulan rahatsızlığı net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Şunu da ifade etmeliyiz ki Güntekin, tulûat tiyatrolarına yönelik olumsuz bakış açısına değinmekle birlikte bunların genel itibariyle faydalı olduğu kanaatini taşımaktadır. Bu bağlamda tulûatçılara yönelik bir dizi eleştiri ile ilgili olarak şahsi fikirlerini de dile getirmektedir. Bahsi geçen sorunlara ilişkin çözüm önerilerini dillendirmektedir.

Sonuç

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının en üretken yazarlarından biri olan Reşat Nuri Güntekin, memleket sevgisinin soyut ve somut olmak üzere iki boyutu olduğuna inanmıştır. Memleket sevgisinin tam idrakine varmak için bu iki unsuru birleştirmek, birini ötekiyle tamamlamak gerektiğini düşünmüştür. Bunun için seyahat etmeyi, yurdun değişik köşelerinde dolaşmayı, oralarda yaşamayı gerekli görmüştür. Bu anlayışın uzantısı olarak yazar, Maarif Müfettişi unvanıyla yaptığı mesleki seyahatlerin, Anadolu'yu yakından tanımasına vesile olduğunu düşünmüş, bundan dolayı kendisini talihli hissetmiştir.

Oldukça yüksek bir gözlem kabiliyetine sahip olan Güntekin, bu geziler sayesinde Anadolu'yu ve Anadolu insanını yakından tanıma fırsatını elde etmiştir. Yazar, burada edindiği izlenimleri, *Anadolu Notları* adıyla yayımladığı gezi yazılarında dile getirmiştir. Güntekin, bu eserinde, Anadolu'yu olduğundan daha güzel ve parlak bir şekilde betimleme gayreti içine girmemiş, onu idealize etmemiş, bilakis son derece realist bir Anadolu imgesi inşa etmiştir. Anadolu seyahatleri boyunca yüz yüze geldiği problemleri etraflıca irdelemiştir. Böylelikle Cumhuriyet dönemi Anadolu coğrafyasının sosyal, kültürel ve ekonomik yapısına ışık tutmuştur.

Reşat Nuri Güntekin, bahsi geçen eserinde, erken Cumhuriyet dönemi Anadolu'sunun kültürel hayatını tüm gerçekliğiyle ortaya koymuştur. Sanatçı, bu bağlamda mahalle kahvehanelerinden tulûat

tiyatrolarına kadar birçok meseleyi eleştirel bir gözle değerlendirmiştir. Güntekin'in bu meseleleri ele alırken yapıcı bir tavır takınması dikkat çekmiştir. Yazar, manevi yozlaşmaya sebep olduğu iddia edilen tulûat tiyatroları aracılığıyla Anadolu insanına faydalı mesajlar telkin etmenin mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bu tiyatroların çok eskimiş oyunlarını, asıllarındaki tadı ve keyfi bozmamaya itina etmek suretiyle güncellemenin gerekliliğine işaret etmiştir. Reşat Nuri Güntekin'in gezi yazılarında masaya yatırdığı kültürel meselelerden biri de kahvehanelere ilişkindir. Sanatçı, tembelliği ve işsizliği teşvik ettiği gerekçesiyle kapatılması istenen mahalle kahvehanelerinin işlevleri üzerinde durmuştur. Kahvehanelerin sosyal ve kültürel hayatın gelişmesinde büyük bir rol oynadığına inanan yazar, bu mekânların kapatılmasının Anadolu'da gece hayatının sona ermesi, medeni hayat namına kalan tek ışığın sönmesi anlamına geldiğini vurgulamıştır. Yazar, Anadolu insanının kitap okumadığı yönündeki eleştirilere karşılık verirken sorunun kaynağını analiz etmiş, Anadolu'da kitap ve süreli yayınların dağıtım ve satış zincirinin sağlıklı bir şekilde işlemediğini gözler önüne sermiştir. Bu sorunun kamu-özel sektör işbirliğiyle halledilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bütün bunlardan hareketle denilebilir ki Reşat Nuri Güntekin, Anadolu'nun kültürel hayatına ilişkin sorunlara farklı perspektiflerden yaklaşmış, makul çözüm önerileri sunmuştur.

Kaynakça

Ahmet Rasim (1954, Ocak). Altmış sene evvelki tulûat tiyatrolarında kanto ve kantocular. *Resimli Tarih Mecmuası*, 49, 36-38.

And, M. (1970). *100 soruda Türk tiyatrosu tarihi*. İstanbul: Gerçek.

And, M. (2014). *Başlangıcından 1983'e Türk tiyatro tarihi* (7.bs). İstanbul: İletişim.

Asiltürk, B. (2009). *Reşat Nuri Güntekin'in romanlarında hastalık*. İstanbul: İkaros.

Aytaç, Ö. (2005). Türkiye kentleşmesinde bir ara kurum: Kent kahvehaneleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *5*(2), 179-199.

Boyazoğlu, Ü. (1996, Ekim). Millet 'resmen' eğleniyordu. *Focus*, 10, 64-68.

Bulun, E. (2019). *Reşat Nuri Güntekin: Merhametin romancısı*. İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları.

Çağlayan, S. (2012). Anadolu'nun ilk kamusal mekânı: Kahvehane. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 95-110.

Çelik, H. (1996). Reşat Nuri Güntekin. *D.İ.A*. içinde (Cilt 14, ss.307-309). İstanbul: T.D.V.

Demirdaş, F. (2012). Geleneksel Türk tiyatrosu ve oyunculuk eğitimi. *Art-E Sanat Dergisi, 5*(10), 123-133.

Duman, D. (2016). Osmanlı'dan erken cumhuriyet dönemine: Batı kültürünün bir yansıması olarak balolar. *Turkish Studies*, *11*(1), 39-58.

Düzgün, D. (2000). Osmanlı döneminde geleneksel Türk tiyatrosunun genel görünümü. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14, 63-69.

Emil, B. (1989). *Reşat Nuri Güntekin*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Gündoğan, H. (2021). Bir meşruiyet mekânı olarak balolar ve baloların cumhuriyet dönemi türk romanına yansımaları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (71), 271-285.

Güntekin, R. N. (1976). *Reşat Nuri Güntekin'in tiyatro ile ilgili makaleleri.* (K. Yavuz, Haz.). İstanbul: Kültür Bakanlığı.

Güntekin, R. N. (1999). *Anadolu notları I-II* (19.bs.). İstanbul: İnkılâp.

Gürler, A. (2021). Reşat Nuri Güntekin'in eserlerinde mekân. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hachette Livre. (t.y.). *Wikipedia*. (27.2.2023) tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/Hachette_Livre adresinden erişildi.

Kanter, M. F. (2006). *Ölümünün 50. yılında belgelerle Reşat Nuri Güntekin*. İstanbul: İnkılâp.

Kanter, M. F. (2019). *Bir kültür romancısı: Reşat Nuri Güntekin*. İstanbul: Kesit.

Karaburgu, O. (2021). *Bir sevgi ve şefkat ürpermesi: Reşat Nuri Güntekin'in hikâyeciliği*. İstanbul: Kesit.

Karagülle, F. (2012). Cumhuriyet dönemi Türk romanında Anadolu'nun sosyal ve siyasî hayatı (1923-1940). (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karavar, H. (2022). Batılılaşma etkisindeki halk tiyatrosu: Tuluat, *Millî Folklor*. *17*(134), 119-130.

Kefeli, A. E. (2021). Reşat Nuri'nin notlarından yansıyan Anadolu. (M. F. Kanter-O. Karaburgu, Haz.), *Reşat Nuri Güntekin* içinde (ss.425-432). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Koç, F. (2021). Türkiye'de kadının yeni imajının oluşturulmasında Atatürk'ün rolü (1920-1938). (E. Ünlan-H. A. Tokur, Yay. Haz.), *9. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiri Metinleri* içinde (ss.781-830). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Necatigil, B. (2007). *Edebiyatımızda isimler sözlüğü* (24.bs.). İstanbul: Varlık.

Ortaç, Y. Z. (1960). *Bir varmış bir yokmuş: Portreler*. İstanbul: Akbaba.

Önertoy, O. (1974). Reşat Nuri Güntekin ve Anadolu. *Türkoloji Dergisi*, *6*(1), 81-108.

Önertoy, O. (1981). Reşat Nuri Güntekin'in yazınımızdaki yeri. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, *43*(360), 366-370.

Önertoy, O. (1983). *Reşat Nuri Güntekin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Salimoğlu, M. (t.y.). Birinci basın kurultayı (25-27 Mayıs 1935), (19.11.2022) tarihinde https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/birinci-basin-kurultayi-25-27-mayis-1935/?pdf=3750 adresinden erişildi.

Sert, E. (2016). Reşat Nuri Güntekin'in Anadolu notları ı-ıı adlı eserinin teması. (Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lefkoşa.

Sökmen, C. (2011). *Aydınların iletişim ortamı olarak eski İstanbul kahvehaneleri*. İstanbul: Ötüken.

Tonga, N. (2021, Haziran). Evrak-ı perişan arasında 13: Reşat Nuri Güntekin'in yolcu defteri-1. *Nihayet Kültür Sanat ve Fikir Dergisi*, 78, 102-106.

Turan, M. (2020). Türkiye'de Kemalist basının gelişim aşamaları ve birinci basın kongresi (1935). *Belgi Dergisi*, 2(20), 2511-2535.

Yaşar, A. (2012). İstanbul kahvehaneleri. (S. Ay, Haz.). *İstanbul'un Kahvehanelerinden-From The Coffehouses in İstanbul* içinde (ss.18-36). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.

Yaşar, A. (2019). Kahvehane. *D.İ.A*. içinde (Cilt Ek-2, ss.3-5). Ankara: T.D.V.

Zengin, N. (2020). Reşat Nuri Güntekin'in romanlarında Anadolu. (Yüksek Lisans Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.